

VPLIV HERMETIČNE LITERATURE NA PETRIČA IN RENESANČNO FILOZOFIJO NARAVE

IGOR ŠKAMPERLE

Začnimo z vprašanjem: zakaj so renesančni misleci toliko pozornosti namenili hermetični literaturi? Od prvega latinskega prevoda, ki ga je ok. leta 1464 opravil Marsilio Ficino (prva tiskana izdaja Treviso 1471), so *Hermetični spisi* (t. i. *Corpus hermeticum*)¹ več kot eno stoletje navduševali filozofe, religiozne mislece, umetnike in intelektualne kroge, ki so oblikovali novo identiteto človeka in prispevali k znanstveni prenovi v 16. in 17. stoletju. Vpliv *Hermetičnih spisov* so strokovnjaki začeli osvetljevati šele v zadnjem času, ko se je pokazal kapilarni vpliv marginalnih tradicij, ki lahko v prelomnem zgodovinskem obdobju, ko se spreminja mentalitetni okvir neke kulture, odigrajo pomembno ali celo odločilno vlogo. V renesansi so to vlogo odigrali *Hermetični spisi*.

Njihovemu vplivu, posrednemu in neposrednemu, se raziskovalec še danes začudi. Velik del likovne, grafične in literarne umetnosti, pa tudi implicitni epistemološki koraki znanstvene prenove nam ostajajo težje razpoznavni, če ne poznamo miselnega ozadja, vezanega na hermetično izročilo. Hermes Trismegist se kot referenca, ali kot alegorično vodilo in intuitivni vzgib, pojavlja pri ključnih avtorjih, ki so oblikovali prehod v novoveško znanost. Kopernik ga citira na osrednjem mestu v I. knjigi *De revolutionibus orbium coelestium*, kjer zariše strukturo osončja in Soncu določi mesto v središču. *Hermetični spisi* so eden temeljnih virov filozofije Franeta Petriča (r. na Cresu, 1529–1597), ki s svojim delom *Nova de universis philosophia*² (*Nova splošna filozofija*) pomeni, kot pravi Garin, vrh oz. summo renesančnega novoplatonizma.³ Zakaj je Petrič toliko skrbi in miselne motivacije posvetil recepciji hermetizma, se je do slej vprašal malokdo, najobširneje Erna Banić-Pajnič v svojem preglednem

¹ Slovenska izdaja Hermes Trismegist, *Corpus Hermeticum* (prevedel Pavle Češarek), Nova revija, Ljubljana 2001.

² Frane Petrič, *Nova sveopća filozofija*, Franciscus Patricius, *Nova de universis philosophia*, Temelji, Zagreb 1979.

³ E. Garin, *Rinascite e rivoluzioni, Movimenti culturali dal XIV al XVII secolo*, Laterza 1975.

delu *Smisao i značenje Hermesove objave*.⁴ Poleg preroške narave teh spisov, ki je bila posledica napačne datacije in katero so obdelali sodobni strokovnjaki, je hermetična literatura, v povezavi s pitagorejskim platonizmom, očitno navduševala tudi s svojo miselno in pojmovno vsebino. V obdobju dveh stoletij se je s *Hermetičnimi spisi* srečala malone vsa učena Evropa, privrženci nazorov, ki jih ti spisi posredujejo, pa niso bili le, recimo jim dvoumni spekulativni filozofi narave, kot Paracelsus, Agrippa, Bruno, Mihael Maier, Postel, Böhme, Fludd, ampak tudi pomembni znanstveni misleci. Kepler se je vse življenje navdihoval pri pitagorejskem platonizmu in ohranjal hermetični pogled, čeprav je v polemiki s Fluddom, na začetku 17. stol., prav on zavrnil metodo spekulativne analogije in se zavzel za natančno matematično znanost. Njegovi in Petričevi poti je sledil Newton, ki pa je v nasprotju z mehanicistično teorijo ohranjal hermetični pogled in pri postuliranju vplivanja gravitacijske sile na daljavo brez neposrednega mehničnega stika in smotrnega vzroka, razvil teorijo gravitacije in postavil temelj novi klasični fiziki.⁵

Lahko rečemo, da se je prav ob soočanju s hermetičnimi spekulacijami in njihovo zavrnitvijo v 17. stol. postopno oblikovala moderna kvantitativna racionalna metoda, ki so jo poleg Keplerja zagovarjali Descartes, Galilej, Merenne, Gassendi, Leibniz in še kdo. Ko ocenjujemo Petričevo delo, ne smemo pozabiti, da se je koncept naravnega zakona razvil šele po letu 1600, s Keplerjem in Galilejem. Kot pravi Galilej v spisu *Il Saggiatore*, je narava napisana v matematičnem jeziku. Če jo hočemo razumeti, jo moramo najprej znati vprašati.⁶ Toda v ozadju tega miselnega koraka leži platonizem. Namesto vzročne verige, *cognitio causarum*, na kateri je slonel aristotelizem, renesančni misleci iščejo večno in nespremenljivo matrico, ki vlada naravi, njene entitete pa so v času reverzibilni naravni zakoni.

Tu se mi zdi pomembno poudariti dva vidika, ki pojasnjujeta vlogo *Hermetičnih spisov* v renesansi, čeprav se njihova recepcija od enega do drugega avtorja razlikuje. Vloga, ki jo je imel *Corpus hermeticum* za Ficina, je drugačna od vsebine, ki je motivirala Keplerja. Frane Petrič je avtor, kjer lahko prepoznamo oba aspekta: to sta preroško religiozni, vezan na domnevno datacijo, in spoznavno paradigmatični ali gnoseološki.

Prvi, preroško religiozni aspekt, temelji na genealogiji, ki jo je razvil Ficino. Na podlagi pričevanj Cicerona in cerkvenih očetov naj bi Trismegist živel

⁴ Erna Banić-Pajnić, *Smisao i značenje Hermesove objave, Uloga elementa hermetičke filozofije u djelima hrvatskih renesansnih filozofa*, Globus, Zagreb 1989. Glej tudi delo iste avtorice, *Petričev put, od kritike Aristotela do pobožne filozofije*, Institut za filozofiju, Zagreb 2001.

⁵ Temeljna študija za oceno epistemoloških premikov kozmološke prenovе v 17. stol. ostaja Aleksandre Koyré, *Etudes newtoniennes*, Ed. Gallimard, Pariz 1968. Gl. istega avtorja, *Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*, Škuc – Studia humanitatis, Ljubljana 1988.

⁶ G. Galilei, *Il Saggiatore*, Feltrinelli, Milano 1992.

v Egiptu za časa Mojzesa ali še prej. Ker spisi govorijo o genezi sveta in o božjem sinu, imenovanem Beseda oziroma Logos, naj bi predhodno napovedovali krščansko resnico. Odkritje te stare, a pristne filozofije, ki je večna modrost, *sapientia aeterna*, ali *perennis philosophia*, je renesančne mislece navdušilo in jih motiviralo pri oblikovanju svoje miselne, kulturne in religiozne preнове. Ta aspekt je v svojem izčrpnem in v marsikaterem pogledu prelomnem delu opisala Frances Yates.⁷ To motivacijo, ki je želela preseči krizo sholastičnega aristotelizma in si je kulturno prenovu predstavlja v sintezi krščanske religije in novega platonizma, srečamo tudi pri Petriču. Sodobni epistemologi in sociologi zgodovine znanosti, npr. Paolo Rossi v zadnji hkratni večjezični izdaji, poudarjajo odločilni epistemološki rez, ko se je prav z reflektirano distanco in zavrnitvijo predpostavljene »tajnosti« ali skritosti modrosti, ki naj bi bila dostopna zgolj iniciiranim, lahko uveljavila moderna znanost.⁸

Hermetična literatura pa je imela pomembno vlogo tudi na filozofskem področju in je posredno vplivala na oblikovanje novoveške znanosti. Vendar vpliv ni bil direkten in aplikabilen, ampak posreden. Motiviral in omogočil je miselno spremembo, ki je bila potrebna za vzpostavitev novega paradigmatskega polja, v katerem se je razvila moderna znanost. Najbolj razviden obrat je v tem pogledu doživela kozmologija, ki pa je implicitno spremenila skoraj vsa področja človeškega vedenja, od etike in fizike do dejavnikov distribucije družbene moči. Ta aspekt, vezan na zgodovino znanosti, je šibka točka sicer odlične knjige F. Yates. Pri tem vidiku ne gre le za poetično in religiozno vsebino hermetične literature, ampak za tisto prepletanje hermetizma s pitagorejskim platonizmom, ki ga je dobro opazil Kepler, pred njim pa sta ga verjetno najbolj eksplicitno zagovarjala Kuzanski in Petrič. Njima moramo prišteti Nikolaja Kopernika, ki je pustil malo poročil, z eno samo knjigo pa je obrnil vizijo sveta. Ta vidik je v zadnjem času deležen vedno večje pozornosti. Daje nam rdečo nit pri razumevanju Petričeve *Nova de universis philosophia*, zadeva pa samo jedro gnoseoloških vprašanj. S tega vidika se mi zdi več kot moment nekega zgodovinskega obdobja, saj se dotika vzorcev, ki spremljajo sodobni trenutek znanstvene misli. Renesansa nas uči, da je izbira določenih naukov iz preteklosti lahko koristna spodbuda pri oblikovanju novih pogledov in spoznanj.

Na Aristotelov in Ptolemajev sistem vezana kozmološka teorija, nikoli ni bila brez pomanjkljivosti, vendar ji je zaradi kompleksnih dejavnikov, ki jih je združevala, od notranje teoretskih do zunanjih, psiholoških in mentalitet-

⁷ F. A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, London, Chicago 1964.

⁸ P. Rossi, *La nascita della scienza moderna*, zbirka »Fare l'Europa«, knjige istočasno izdaja pet založb, C.H. Beck, Munchen, Basil Blackwell, Oxford, Critica, Barcellona, Laterza, Roma-Bari, Ed. du Seuil, Pariz 1997.

nih implikacij, uspevalo zavrtni vsak poskus spremembe. Zastavlja se vprašanje: kaj motivira znanstveno prenavo? Danes epistemologi odgovarjajo, tu mislim na Kuhna⁹, Feyerabenda¹⁰, pa tudi na avtorje francoske šole, npr. Koyréja¹¹, da se dejavniki delijo na notranje teoretske (intrinzične) in zunanje (ekstrinzične), ki zadevajo psihološka vprašanja, mentalitetni okvir, intuitivne, religiozne in estetske kriterije. Nova »dejstva«, ki jih odkrijemo, sama na sebi ne morejo spodbiti uveljavljene teorije, ker so odvisna od interpretacije. Z uspešno tehniko jih modelu prikrojimo, ali pa moteča dejstva, ki teorijo spodbijajo, označimo za znanstveno irelevantna. Model potemtakem naddoloča ekstrinzično polje. To pa pomeni, da imajo glavno vlogo pri spremembi znanstvene paradigme »zunanji« oz. interpretativni dejavniki: estetski, intuitivni, psihološki, aksiološki, metafizični. Razvoj kozmologije nam v tem pogledu ponuja zanimive primere.

Če poskusimo na kratko in zelo shematično obnoviti ta razvoj, lahko strnemo nekaj osnovnih oblik teoretskega pristopa, ki so s svojo pojmovno zastavitvijo paradigmatiki. Najprej imamo *animističen* pogled. Ta pravi, da naravo obvladujejo skrite sile, ki so med seboj v stiku in se privlačijo ali odbijajo in pogojujejo gibanja in razvoj. Osnova je pojem privlačnosti (*sympatheia*) in naravnega nagiba. »Per convenienza«, po prikladnosti, pravi Giordano Bruno. V naravi ni delitve na organsko in anorgansko snov. To so zelo primarni mentalni vzorci, ki jih srečamo pri otrokih, hkrati pa se pojavljajo tudi v razvitih miselnih sistemih. Najbolj znana primera sta Bruno in Newton, do neke mere tudi Petrić, kolikor se navezuje na hermetizem, kjer ima pomembno vlogo nauk o simpatiji. Animistična predpostavka lahko vodi v naravoslovni determinizem, tak primer je astrologija. Soroden pristop lahko apliciramo tudi na družbeno teorijo (psihologija množic in pojma identifikacije in transferja), ali denimo na medicino. Proti tovrstnim oblikam determinizma je nastopil Karl Popper.

Drugi paradigmatiki pristop, ki mu prav tako lahko sledimo od antike do danes, je *atomizem*.¹² Gre za koncept, po katerem je mikrostruktura realnosti sestavljena iz majhnih delcev. Atom je koncept, realno ga ne vidimo, ne zaznamo. Antični atomistični nauk, na katerega je bil pozoren tudi Bruno,¹³ pra-

⁹ Th. S. Kuhn, *Struktura znanstvenih revolucij*, Krtina, Ljubljana 1998.

¹⁰ P. Feyerabend, *Proti metodi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1999.

¹¹ A. Koyré, *Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*, Škuc-SH, Ljubljana 1988; gl. tudi *Les philosophes et la machine. Du monde de l'»a-peu-près« à l'univers de la précision*, Colin, Paris 1961.

¹² Povzemam po O. Longo, »L'universo stazionario di Epicuro«, v *Kosmos. La cosmologia tra scienza e filosofia*, Physis 1989.

¹³ O tem je pisal P. H. Michel, *L'atomisme de Giordano Bruno*, Pariz 1957; in *La cosmologie de Giordano Bruno*, angl. prevod, Hermann, Pariz – New York 1973.

vi, da svetovi nastajajo naključno, s kolizijo. Neka nepredvidena sila jih vrže iz tira, da razpadejo, oziroma se nakopičijo in nastanejo novi. Ta model predvideva neskončen prazen prostor (*chora*), v katerem se kot edini entiteti nahajata praznina (*kénon*) in nedeljivi delci (*atomoî*). Epikurovo vesolje ni geometrično, nima središča niti kvalitativnih smeri. V njem je več svetov, ki so plod konglomerata atomov, ki tvorijo sonca in zemlje. Naša Zemlja ni fizikalno posebna, ampak eno od mnogih teles v vesolju. Atomov ne usmerja nikakršna božanska sila, vesolje nima načrta, ni teleološko. Niti ni usmerjeno k nekemu cilju (*causa finalis*). Dejavniki razvoja so naključni. Deviacije, odkloni, do katerih prihaja, so plod naključja. V celoti gledano gre za stacionarno vesolje, v katerem moramo predpostavljati obstoj neskončnih entitet: prostora in atomov. Če bi bili med sabo v nesorazmerju, vesolje ne bi bilo »transparentno«, saj bi neskončna praznina posrkala končne atome; v nasprotnem primeru, ko bi bilo neskočno atomov, prostor pa končen, pa se ta ne bi mogel konstituirati. Ni naključje, da so novoveške teorije z Newtonom vpeljale model nevtralne neskončnosti prostora in snovi. Poleg omenjenega razmerja ima Demokritov atomski model še eno šibko točko: to je čas. Svetovi nastajajo tako, da posrkajo materijo tam, kjer so drugi svetovi izginili. Gre za lokalno spremembo, v celoti pa je vesolje stacionarno. In še nekaj velja omeniti: v demokritovsko-epikurejskem modelu ni možnosti za aplikacijo matematičnih in geometrijskih načel in nanje vezano vzročnost, kar je tudi razlog, da sta ga Platon in Aristotel zavrnila.

Omeniti moramo tudi *aristotelovski* model, ki je danes izgubil veljavnost, a je za več kot tisoč let določal naravoslovje. Gre za racionalno in sistematično filozofijo, ki temelji na kvalitativnih opredelitvah, na vzročni verigi in na realističnem izhodišču, ki izhaja iz evidentnih stvari. Trditev mora biti preverljiva z dejstvi in je, posebno ko gre za naravo, zavezana realnosti preučevanega predmeta: *iuxta propria principia*. Aristotelovska razlaga je racionalna, logična, uskladjena z opazovanji, je »zdravo razumska«. Ni naključje, da je zahodno misel obvladovala 1800 let in da je šele na njenem pogorišču, v dveh generacijah od Kopernika in Petriča do Galileja in Keplerja, nastala moderna znanost.¹⁴

Poleg omenjenih pristopov pa moramo omeniti še enega, ki izhaja iz antike in je imel v renesansi odločilno vlogo: to je *pitagorejski* model. Ko pravim pitagorejski, mislim na širši, miselno pojmovni pristop, vezan tudi na določeno aksiologijo. Njegov velik zagovornik je bil Platon, podobne nauke pa lahko zasledimo v novoplatonizmu in v hermetizmu, denimo pri Jamblihu, Pro-

¹⁴ Nekaj pregledne literature: Richard S. Westfall, *The Construction of Modern Science. Mechanisms and Mechanics*, John Wiley & Sons Inc., New York 1971. Herbert Butterfield, *The Origins of Modern Science*, G. Bell and Sons Ltd., London 1958.

klosu, v Halkidovem komentarju k *Timaju*, ali v srednjeveškem spisu »XXIV filozofov«, ki naj bi se prvič pojavil v 12. stol. in se ohranil v šestindvajsetih kodeksih.¹⁵ Zato je smiselno uporabljati termin »pitagorejski platonizem«, ki je kot pojmovna paradigma navduševal mislece v renesansi, med njimi Kuzanskega, Albertija, Kopernika, Petrića in Keplerja. Gre za pristop, kjer entitete niso definirane same po sebi, kot delci (atomi) ali kot tradicionalne (aristotelevske) kvalitete, ampak na podlagi njihovih medsebojnih razmerij. Pri definiranju stvari je temeljna pozornost usmerjena na proporce, simetrijo, odločilen je zorni kot pogleda, pa implicitne številčne »šifre«, ki omogočajo in vzpostavljajo simetrije in harmonijo. *Omnia in numero, pondo et mensura* (Mdr 11,20). Zaščitni znak renesanse je njeno odkritje lepote, zato pogledjmo, kaj o tem pravi Platon, ki so ga renesančniki oživili, v dialogu *Fileb*: »Lepoto oblik bi zdaj želel predstaviti ne na ta način, kot to počnejo mnogi, na primeru živih bitij in slik, temveč s tem razume(m) – tako pravi moja trditev – nekaj ravnega in okroglega, nato pa površine in telesa, ki nastajajo iz njih s pomočjo šestil, ravnil in kotomerov, če me lahko razumeš. Za njih pravim, da namreč niso lepi glede na nekaj, kot vse druge oblike, temveč so naravno lepi že sami zase in nudijo lastna ugodja, povsem nepodobna tistim ob praskanju.«¹⁶

Ne gre za lepoto, ki bi sledila ikonografski naraciji, ampak za ujetje večne, idealitetne matrice. Renesančni platonizem sproži nov pogled na naravo, z njim pa so podane osnove za tvorjenje znanstvenih konceptov. Ta prenova se ne omejuje na Ficinovo poetično teologijo, ampak zadeva vsa področja človekovega ustvarjanja, od umetnosti in obrti do kozmologije in arhitekture. »La bellezza dipende da un coerente criterio di proporzionalità«, pravi Alberti (*De pictura*).¹⁷ S *Hermetičnimi spisi* in novoplatonizmom se je prebudila pitagorejska smer, ki je stavila na svet matematičnih pravil, na lepoto in jasno geometričnih form, na harmonično skladnost razmerij, ki naj bi bili tista končna resnica, ki svetu omogoča bivanje, reprodukcijo, dobroto in lepoto. Razmerja in njihove hierarhije so pomembnejša od entitet. Kvaliteto določajo vzpostavljene simetrije. Ta pitagorejski model, ki dejansko pomeni določeno miselno naravnost, se je v zgodovini ponavljal in spodbujal znanstveno prenavo.

Pomislimo na stare Grke in njihovo oblikovanje prve »znanstvene« kozmologije. O vesolju, ozvezdijih in planetih so sicer veliko več vedeli Babilonci, ki so na podlagi nepravilnega (retrogradnega) vzhajanja nasploh prvi odkrili

¹⁵ Za moderno izdajo (lat.-it.) s komentarjem gl. zdaj, *Il libro dei ventiquattro filosofi*, Adelphi, Milano 1999.

¹⁶ Platon, *Fileb* 51c (prevod Boris Vezjak), Temeljna dela, Ljubljana 2000.

¹⁷ To problematika je dobro obdelal A. Crosby, *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250-1600*, Cambridge University Press 1997.

planete. Toda babilonska astronomija je bila računsko in kvantifikativna, observativno količinska in empirična, medtem ko je bila grška geometrična, pojmovna in kvalitativna. Na tej podlagi je Platon vpeljal kategorijo »vmesnih« stvari in nauku o razmerjih in harmoniji zagotovil spoznavni status. Prav zato je renesančna epistemološka premena zanimiva tudi danes, denimo ko iščemo vzročno rešitev vprašanja gravitacije in skupno teorijo s kvantnim poljem. Ali v primeru strukture človeškega genoma, ki količinsko gledano ni bistveno bogatejša od genoma miši. Sprašujemo se o njeni logiki, ki naj bi ponudila razlago izjemnosti človeškega bitja. Zdi se neverjetno, da bi lahko tako majhna »količinska« razlika, vsega menda le nekaj sto genov, človeka razlikovala od miši. Je morda odgovor »pitagorejski« in ne leži v entitetah, v substancialnosti sestavnih delov, ampak v simetričnih razmerjih med njimi in v njihovi harmoniji?

Poglejmo spet v renesanso.¹⁸ Petrić je Zemlji pripisal dnevno rotacijo, vendar je ohranil geocentričen model, kar je bil svojevrsten kompromis. Zakaj, lahko le ugibamo. Najbrž lahko iščemo dva odgovora, prvi je hermetične narave in skladen s središčno vlogo človeka v svetu, drugi pa je posledica dejstva, da nova heliocentrična teorija, ki jo je razvil Kopernik, ni imela nobenega odgovora na fizikalne probleme, ki so se pojavili z novo hipotezo. Rešitev tega problema je dal šele Newton. Zato se je tudi Tycho Brahe oprijel kompromisne rešitve z Zemljo v središču, privzel pa je večino novih observacij in postavk kopernikanstva. S tem je privzel pridobitve heliocentričnega modela, ohranil pa je postavke stare fizike in se tako izognil težavam, ki jih je kopernikanstvo pustilo na fizikalnem področju nerazrešene. Te težave je razrešila šele Newtonova klasična fizika konec 17. stol. s teorijo gravitacije. Mimogrede je treba reči, da se je celotna kozmološka revolucija od Kopernika do Galileja in Keplerja, zgodila mimo oziroma brez dosledne fizikalne rešitve problema težnosti in gibanja.

Toda vrnimo se k vprašanju o zunanjih, t. i. ekstrinzičnih dejavnikih, ki pogojujejo znanstveni model in njegovo spremembo. Danes psihološki analitiki poudarjajo, da je za uspešen razvoj najprej treba razširiti krog možnosti. Kopernik je svojo prenavo razvil brez navezave na tedanjo fiziko, ali če smo natančnejši, z neposrednim nasprotovanjem uveljavljeni fiziki. Da je bila aristotelovska fizika zgrešena, nas ne sme zavesti.¹⁹ Bila je edina koherentna in uveljavljena. Prav tu se pokaže epistemološki trenutek selektivne izbire, ki spremlja znanstveno delo. S svojo solarnocentrično hipotezo, Zemljinim gi-

¹⁸ Izčrpano delo, ki natančno obravnava omenjeno problematiko, je pripravil Tomislav Petković, *Uvod u modernu kozmologiju i filozofiju*, Element, Šibenik – Zagreb 2001.

¹⁹ O tem g. izčrpano delo Hans Blumenberg, *Geneza kopernikanskega sveta*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2001.

banjem in trditvijo, da je očitvidno dnevno kroženje zvezdnega oboka – tisočletna znanstvena dogma – dejansko zgolj fikcija (pač učinek Zemljinega vrtenja okrog svoje osi), se je Kopernik znašel v konfrontaciji s celotno tedanjo znanstveno (filozofsko, teološko, kulturno in ideološko) strukturo. Zaradi zavrnitve majhnega, tako rekoč spregledljivega detajla, ekvanta oziroma fiktivne točke izven Zemlje, glede na katero se planeti gibljejo z uniformno hitrostjo (*punctum aequans*), je bil pripravljen nasprotovati uveljavljeni paradigmi, kljub nezadostnosti svoje teorije. Toda zanj so bili očitno pomembnejši kriteriji pitagorejskega platonizma, torej načela reda, sorazmerja, skladnosti, lepote, simetrije, enostavnosti in sicer, bodimo pozorni, brez sleherne fizikalne razlage! Iz tega lahko sklenemo, da neka tehnična pridobitev sama na sebi ne pomeni veliko in sam tehnični izum še ne prinese spremembe mišljenja. Nasprotno, pogledjmo v renesanso: prav na artefaktih, na bizarnih izumih, sta propadla poskusa Tartaglie in Leonarda. Leonardo je imel fantastične zamisli, padalo, letalo, tank, helikopter, podmornica..., toda gola tehnika ne prinese prehoda, preskoka. Tudi gola opazovanja niso dovolj. Kopičenje podatkov samo na sebi ne pomeni nič novega. Podatki so lahko celo ovira, lahko blokirajo alternativno razlago. Znanost se ne rojeva iz opazovanj, ampak pogosto v nasprotju z njimi. Znanost nastaja kot miselni proces, ki je v svojih kreativnih fazah vedno tudi mejni. Njegova moč se kaže v reflektiranih epistemoloških prelomih, ki niso nujno vezani na znanstveni predmet. V svojih ustvarjalnih korakih znanost ne postavlja le trditve, ki jih prej niso poznali, ampak tudi trditve, ki so bile prej ne(za)miseljive.

V tem smislu je vredno opozoriti na konceptualne spremembe Petrićeve filozofije, ker so posredno spreminjale spoznavne kriterije in odpirale pot razvoju moderne znanosti. Nekaj takšnih sprememb lahko sintetiziramo. Podobno kot Kopernik tudi Petrič v svojem delu namesto tradicionalnega kvalitativnega koncepta substance in substancialne forme vpeljuje koncept nevtralne prostorske forme, ki izhaja iz pitagorejstva. Petrič Zemljo sicer ohrani v središču, za zvezdni oblok, ki po Koperniku miruje (gibljejo se samo planeti), Petrič pravi, da ne miruje, toda zvezde se ne vrtijo krožno, kot je videti z Zemlje, ampak po svojih spiralnih tirnicah. Ta novi pogled implicira še dve drugi spremembi: prvič, gre za poudarek na strukturi, v kateri ni absolutnih mest. Fizikalna mesta so, podobno kot je trdil Kuzanski, relativizirana, sfera zvezd stalnic pa nastopa v dinamični obliki, kar je pomembna novost, ki sta jo v drugi polovici 16. stol. vpeljala Bruno in Petrič. Pri tem je vredno opozoriti, da zvezdne dinamike ne pogojujejo kvalitativne substance (eter), ampak geometrijske forme, Petrič pravi spirale. Opozorimo še na drugi teoretski premik, ki je zelo pomemben za moderno prenovo: na staro vprašanje, kdo premika zvezde in planete, je ta aristotelovska kozmologija odgovarjala: zunanji

prvi gibalec (*causa prima*). Odgovor renesančnih platonikov pa je bil: nič jih ne poganja, ker se gibljejo v skladu s svojo geometrijsko formo. Ta premik je dejansko preobrnil staro fiziko: narava ne deluje pogojena z zunanjim vzrokom (smotrnim, formalnim) ampak izhajajoč iz svojega središča. »*La natura opera dal centro*«, pravi Bruno.²⁰ Lahko bi rekli, da gre za miselno predpostavko renesančne filozofije narave, ki temelji na pitagorejskem platonizmu, hermetizmu in načelih proporcionalnosti, harmonije, simetrije in prikladnosti.

Vse te poglede srečamo v Petričevi Pancosmii, v poglavju *Nove splošne filozofije*, s čimer je bila radikalno načeta delitev na sublunarni in supralunarni svet, kar je bil pogoj za oblikovanje nove fizike. Proti koncu 16. stol., ko je bila Kopernikova teorija znana le kot hipoteza, ki ni dala boljših rezultatov kot stara teorija, sta novoplatonizem in hermetizem, zdaj sprejeta pri Petriču in drugih avtorjih, vodila še do ene konsekvence: v nasprotju s pojmovanjem Tomaža Akvinskega in Aristotela, ki sta Boga razumela kot prvi vzrok, ki vzdržuje kozmos in določa njegove principe, novoplatonski Bog nastopa kot ustvarjalno počelo, ki se iz svojega preobilja dobrega emanira in manifestira v svojih kreaturah. Tomažev Bog je bil uskladjiv z Aristotelovim sistemom, novoplatonski kreativni princip pa ni zlahka določljiv in ostaja skrit, pojmovno nezapopadljiv. Sledeč tej misli lahko sklepamo da, če se brezmejnost božjega izvira manifestira v veličini njegove kreativne moči, moremo domnevati, da se ta kreativna moč udejanja v brezmejnosti kreature. Natanko ta pojem, ki je bil ključnega pomena za poznejši razvoj moderne filozofije in znanosti, je razvil Petrič v *Novi splošni filozofiji*. Četrto del, Pancosmia VIII, se začinja z vprašanjem: »*ali je svet končen ali brezkončen. (An mundus sit finitus, an infinitus)*«. ²¹ Petrič sledi strogi filozofski zastavitvi in izhajajoč iz nje sklepa na naravoslovno aplikacijo, ki mu narekuje, da vesolje opredeli, malce dvoumno, a z vidika sodobne znanosti zanimivo, kot končno in brezkončno. Izhodišče je nedvoumni novoplatonski koncept. Petrič pravi: »*Ker je Bog, kakor je bilo že prej dokazano, apeirodynamos, neskončno vsemogočen. Od neskončne vsemogočnosti izhaja neskončno delovanje. Od neskončnega delovanja je nujno, da izhaja tudi neskončni učinek (Ab infinita potentia, infinita provenit actio)*«. ²² Petrič nadalje razmišlja, kakšen je torej svet in zanimivo sklepa, »*sklenimo torej, ker je v vesoljstvu dopuščena končnost končnega in neskončnega, da se ta enakopravno nahaja ali v stvarnosti ali v možnosti*«. ²³ Ker je ustvarjalno počelo neskončno in dobro, težko sklepamo, da je ustvarjeni svet končno dober in končno močan. Prav ta moment je po

²⁰ G. Bruno, *Dialoghi italiani I–II*, Sansoni, Firenze 1985.

²¹ F. Petrič, *Nova sveopća filozofija*, F. Patricius, *Nova de universis philosophia*, Temelji, Zagreb 1979.

²² F. Petrič, *Nova...*, Pancosmia IV.

²³ F. Petrič, *Nova...*, Pancosmia VIII.

izidu knjige in v zaostrenih potridentinskih razmerah sprožil cenzorsko reakcijo in Petrićevo delo se je leta 1594 znašlo na indeksu prepovedanih knjig.²⁴

Teološka misel 17. stoletja je kot odgovor na omenjeno problematiko, ki zadeva brezkončni kreativni princip, odgovorila s principom Božje volje. Bog lahko ustvari neskončno svetov, vendar noče (*Potuit, sed noluit*).²⁵ Ko ustvarja, izbere. Za razliko od Bruna Petrić ohranja subtilno distinkcijo, ki se mi zdi zanimiva. Njegova misel ne pripelje do panteistične vizije absolutno neskončnega univerzuma, ampak razlikuje med neskončnim prostorom božanske luči in prostorom vesolja, kot ga razgrne v knjigah Pancosmije, *De spatio physico* in *De spatio mathematico*. Ta je izotropen, vendar končen in hkrati brezmejen. S tem se Petrić presenetljivo približa nekaterim sodobnim pogledom, ki govorijo o horizontih v vesolju, ki so prostorski in časovni. Petrić zavrne tradicionalne sfere, prostor je homogen in izotropen, njegova vpeljava končnega in hkrati brezkončnega pa spominja na sodobne teorije ukrivljenosti prostora, ki je končen, a brezmejen. Tudi ko ga deli na notranjega in zunanjega, se približa teoriji horizontov. Pri Petriću je ta distinkcija sicer vezana na novoplatonski model luči, kar je na podoben način razvil Palingenius Stellatus v spisu *Zodiacus vitae*, ki ga je ostro kritiziral Bruno. V Petrićevem sistemu je kreativnost božanske luči neskončna, v njenem okviru pa se oblikuje končno, fizikalno in urejeno vesolje. Petrićev kozmološki model ni stacionaren, ampak dinamičen. Vesolj ni več, je eno samo, vendar bi težko rekli, da je postavljeno v nevtralnno brezčasnost, kar je tako ali drugače trdil aristotelizem.

Tako lahko razumemo Petrićev geocentrizem. Ključ zanj ponujajo hermetični nauki. V tem pogledu geocentrizem ni omejitvev. Ves svet postane središče kot urejeni, animirani in platonsko vzpostavljeni horizont znotraj brezmejnega nesubstancialnega prostora, ki ga Petrić implicitno relativizira, oziroma ga osvobodi substancialne opredelitve. Centralizacija z Zemljo kot prostorom življenja v sredini, nastopa hermetično, kot vez, ki človeka kot umsko bitje povezuje z vsem. Narava deluje iz svojega središča, zato je naravno,

²⁴ Prvo cenzuro je napisal Pedro de Zaragoza, vendar ni ohranjena. Prav tako ne poznamo negativne ocene, ki jo je l. 1594 podal kardinal Francisco de Toledo. Ta ocena je odločilno vplivala na prepoved omenjene knjige in Petrićevega učenja novoplatonske filozofije v Rimu, kamor ga je povabil papež Klement VIII. Prepoved je 2. julija 1594 izrekla Kongregacija, zajema pa vsa Petrićeva dela (*»liber omnino prohiberetur«*). Prepoved se je na Indexu dejansko pojavila l. 1596, s klavzulo »do popravkov« (*donec corrigatur*). Cenzorsko skupino so z izjemo Baronia sestavljali sami jezuiti: Giovanni Battista Crispo, Pedro de Zaragoza, Francisco de Toledo, Belarmino, Suarez, Possevino. Cf. Miguel Granada, »Palingenio, Patrizi, Bruno, Mersenne: el enfrantamiento entre el principio de plenitud y la distincion potentia absoluta/ordinata Dei a proposito de la necesidad e infinitud del universo« v knjigi: *Potentia Dei. L'onnipotenza divina nel pensiero dei secoli XVI e XVII*. Ur. G. Canziani, M. Granada, Yves Ch. Zarka, Franco Angeli, Milano 2000.

²⁵ To problematiko je razvil Miguel A. Granada, gl. omenjeno delo *Potentia Dei*.

da se človek znajde v sredini, ki pa ni absolutna sredina, ampak – v tem Petrič napoveduje subjektivizem – tista vez, *fibula mundi*, ki povezuje vse bivajoče. V *Hermetičnih spisih* najdemo polno takšnih navedb.²⁶

Središče sveta in določeni horizont sta, če uporabimo filozofsko terminologijo, kontrakcija (pojem Kuzanskega), to se pravi eksplicirana omejenost kreativne brezmejnosti luči in posamična udejanjenost božanskega principa. Središče ni dano po sebi, ni ontološko definirano z neko fizikalno ali substančno kvaliteto, ampak znotraj določenih razmerij neka točka ali bitnost zavzame mesto središča. Prav v tej subtilni razliki se mi zdi Petrič danes posebej zanimiv. Ni panteist, niti ni zagovornik nevtralne neskončnosti prostora in časa, ampak nastopa znotraj hierarhične, pitagorejske in hermetične strukture proporcionalnih in simetričnih razmerij. Zato vztraja pri neskončnosti vesolja (neskončnost luči, dinamični kreativni princip), in končnosti našega sveta. Dejanski svet, ki se kontraktno eksplicira v določeni urejenosti, je končen, kot vsako bitje. Toda človeka in vesolje povezuje analogija, bolj na ravni harmonije in simetrije kot na ravni substance. Kakor se onkraj udejanjenega fizičnega sveta nahaja neskončna božanska svetloba, tako je v človeku prisoten brezmejni, božanski um. V tem je Petrič hermetični avtor, ki podobno kot njegovi sodobniki napoveduje moderni subjektivizem.

²⁶ Gl. npr. C.H. I, 15; *Askl.* 6–8; za solarni model gl. C.H. XVI, 17; *Askl.* 18; 30.

